

MOKSLO GYVENIMAS

VASAROS MOKYKLA „STELMUŽĖS GYVOJI ISTORIJA“

2022 m. birželio 13–17 d. Zarasų savivaldybės viešojoje bibliotekoje pirmą kartą vyko Lietuvos istorijos instituto organizuota tarptautinė istorijos, etnologijos ir archeologijos vasaros mokykla „Stelmužės gyvoji istorija“, skirta Zarasų krašto istorijos tyrimams. Joje dalyvavo gausus jaunųjų mokslininkų ir doktorantų būrys. Reginys vyko pagal bendrą europinį projektą *A Living History: Cultural and Scientific Synergy in the Border Region* (ENI-LLB-1-073).

Mokyklai prasidedant dalyvius pasveikino Zarasų savivaldybės meras Nikolajus Gusevas, Lietuvos istorijos instituto direktorius prof. dr. Alvydas Nikžentaitis, projekto *A Living History* vadovė Daiva Šukštulienė. Kalbėjusieji akcentavo bendradarbiavimo svarbą, o dr. Saulius Grybkauskas pakvietė visus aktyviai dalintis įžvalgomis ir įsitraukti į vasaros mokyklos veiklas.

Nemažą vasaros mokyklos veiklų dalį sudarė naujausius kolegų istorikų tyrimus pristatantys pranešimai. Pirmasis pranešimą „Sėla XIII amžiaus dokumentuose“ skaitė dr. Tomas Baranauskas, aptaręs Sėlos istorinės geografijos problemas. Pranešėjas pastebėjo, kad ypatingą reikšmę regionui turėjo 1218–1226 m. gyvavusi ir 1226–1232 m. į Žiemgalos vyskupystę reorganizuota Sėlos vyskupystė. Tai seniausia vyskupystė, apėmusi dalį dabartinės Lietuvos teritorijos. Klausytojai taip pat supažindinti su 1256 m. Sėlos dalybų akto sudarymo sąlygomis.

Toliau vyko diskusija-savirefleksija „Naujienos iš praėjusio amžiaus. XX a. istorijos tyrimai ir publikacijos“, kurioje dalyvavo LII XX a. istorijos skyriaus mokslininkai: dr. Tomas Balkelis, prof. dr. Rasa Čepaitienė, dr. Edmundas Gimžauskas, dr. Česlovas Laurinavičius, dr. Vitalija Stravinskienė, moderavo dr. Vladas Sirutavičius. Diskusijos metu svarstyta, kokia yra XX a. istorijos tyrėjų misija, kaip istorikų atliekami tyrimai padeda geriau suprasti dabartinę visuomenę.

Antrąją vasaros mokyklos dieną prof. dr. Violeta Davoliūtė skaitė pranešimą „Marytė (apie Marytę Melnikaitę ideologijoje, filmuose ir Zarasų krašte)“. Ji pristatė Zarasuose gimusios M. Melnikaitės biografijos bruožus, mirties aplinkybes, rekonstravo, kaip buvo kuriamas didmoterės vaizdinys ir kaip 1943 m. nužudytos jaunos sovietinės partizanės istorija panaudota propagandiniais tikslais. Pasak pranešėjos, karo metu ėmė plisti jaunos herojės kankinės archetipas, kurio centre buvo Zojos Kosmodemjanskajos ir Zinaidos Portnovos kultai, o M. Melnikaitė tapo lietuviškuoju jų atitikmeniu. Ne veltui M. Melnikaitė pasirinkta pirmojo sovietų Lietuvai skirto vaidybinio filmo „Marytė“ (1947) heroje. Pranešimo pabaigoje keltas klausimas, kokią vietą M. Melnikaitės asmenybė užėmė zarasiškių atmintyje.

Inga Ilarienė skaitė pranešimą „Atrasti Stelmužę: paveldo identiteto problema“, kuriame pristatė Stelmužės (vok. *Steinensee*) dvaro savininkų von Berkenų ir Folkerzambų likimus ir jų indėlį Stelmužės dvaro istorijoje. Istorikė nustatė, kad pirmąkart Stelmužė šaltiniuose paminėta 1532 m. sausio 28 d.

LII doktorantė Andželika Ščemeliova skaitė pranešimą „Laisva valia kaip santuokos nutraukimo sąlyga XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“. Prelegentė akcentavo, kad XVI a. LDK stačiatikių šeimose santuoką reglamentavo tiek bažnytinė (kanonų), tiek pasaulietinė teisė. Tuo metu plačiai galiojo paprotys sutuoktiniams skirtis bendru sutarimu ir laisva valia, prašant „išlaisvinti vienas kitą nuo santuokos“.

Po pranešimų vyko diskusija „Kaip nepamesti doktorantūros“, kurios metu siekta išsiaiškinti doktorantų lūkesčius ir poreikius studijų metu. Doktorantai dalinosi studijų patirtimi bei kylančiais iššūkiais.

Trečią vasaros mokyklos dieną pradėjo dr. Irmos Kaplūnaitės ir dr. Ryčio Jonaitis o pranešimas „Vieno objekto istorija: nuo tyrimų iki monografijos“. Jame pristatyti Vilniuje, Bokšto gatvėje, kelerius metus vykdytų archeologinių tyrinėjimų rezultatai. Rusėnų mieste (*Civitas Rutenica*) rasti ir archeologų tirti kapai siejami su Vilniaus stačiatikiais ir yra vieni pirmųjų krikščioniškosios laidosenos pavyzdžių Lietuvoje. Ilgus metus vykdyti tyrimai publikuoti knygoje „Senkapis Vilniuje, Bokšto gatvėje. XIII–XV a. laidosenos Lietuvoje bruožai“.

Daugpilio universiteto (Latvija) profesorė dr. Irēna Saleniece pranešime „Gyvenimo istorija kaip istorinis šaltinis: Sakytinės istorijos centro tyrimų patirtis“ pristatė sakytinės istorijos tyrimų metodiką ir galimybes, supažindino su Sakytinės istorijos centro, įsikūrusio Daugpilio universitete, veikla. 2003 m. įkurtas centras tiria sakytinę istoriją, kaupia žmonių liudijimų archyvą. Pasak pranešėjos, sakytinė istorija yra svarbus instrumentas, tiriant XX a. Vidurio Rytų Europos regiono žmonių patirtis karo bei sovietizacijos laikotarpiu. Ypač šie tyrimai svarbūs atskleidžiant žmonių gyvenimą multikultūroje visuomenėje.

Vasaros mokykloje doktorantai pristatė savo doktorantūros studijų metu vykdomus tyrimus. Reikia pastebėti, kad rengiamos disertacijos pasižymi plačia chronologine ir temine

įvairove. LDK laikotarpio problematiką nagrinėja du doktorantai: A. Ščemeliova vykdo socialinės istorijos tyrimus, kurių objektas yra šeima, santuokinių santykių reguliavimas XV–XVI a. LDK stačiatikių bendruomenėje, o R. Bedulskis tyrinėja XVI–XVIII a. LDK susisiekimą laivybinėmis upėmis, vandens kelių teisinę bei praktinę priežiūrą. Daug dėmesio sulaukia moterų istorija, kuri nagrinėjama įvairiais pjūviais. Dokt. R. Každanas tiria moterų nusikaltimus Lietuvoje 1918–1940 m. Moterų padėtis ir socialinės problemos reikšmingos ir pastaruoju metu pagreitį įgaunančiuose sovietologijos tyrimuose: dokt. A. Starkutė analizuoja prostituciją sovietinėje Lietuvoje, o dokt. I. Balčiūnė – atsikratymą vaikais. Tirtos ir lietuvių vyrų patirtys sovietinėje armijoje, kurias analizuoja dokt. I. Šimanauskaitė. Sovietinė sistema keitė ne tik žmonių likimus, ji bandė perrašyti ir istorinę praeitį, perkurdama antikinius vaizdinius – tai savo disertacijoje sieks atskleisti dokt. A. Kazimierėnas. Po pristatymų vyko diskusija, kurios metu vyresni LII kolegos pasidalijo patarimais, kaip įveikti kai kuriuos doktorantūros metu kylančius sunkumus.

Dr. Virgilijus P u g a č i a u s k a s, skaitydamas pranešimą „Emilijos Pliaterytės vaidmuo 1830–1831 m. sukilime: emancipacijos užuomazga ar atsitiktinumas“ akcentavo, kad vis dar trūksta tyrimų apie moterų pasirodymą vyriškose srityse, tokiose kaip karyba, XIX a. Dažnai tai apaugę legendomis. Prelegentas akcentavo, kad E. Pliaterytės pasirinkimui prisijungti prie sukilėlių įtakos turėjo ne tik vaikystėje susiformavusi pasaulėžiūra, skaityta patriotinė literatūra, bet ir vienišumas. Nors Lenkijoje ir Lietuvoje sukilėlių gretose kovojo apie 16 moterų ir merginų (M. Prušynska, M. Rašanavičiūtė, V. Kasparavičiūtė ir kt.), tačiau būtent E. Pliaterytė mūsų sąmonėje išlieka kaip didvyrė.

Dr. Jolita S a r c e v i č i e n ė pranešime „Apie politiką, skolas ir sveikatą. Moterų korespondencija XVIII a. pirmoje pusėje“ akcentavo poreikį aktyviau tyrinėti moterų rašytus egodokumentus – laiškus, dienoraščius, atsiminimus, – kuriuose atsiskleidžia moteriškosios veiklos laukai. Pranešimo centre buvo Teresės Rachelės Sapiegienės vyrui Merkinės seniūnui Antanui Kazimierui Sapiegai 1727 m. rašyti laišakai, kuriuose atsispindi ne tik situacinių tarpusavio ryšiai, bet ir Sapiegienės, kurią A. K. Sapiega apibūdino kaip „pavyzdingo pastovumo, dievobaimingumo ir visokeriopų dorybių, be jokio lengvabūdiškumo ir vėjavaikiškumo, kaip paprastai būna moteriškės“, įsitraukimas į viešąjį gyvenimą: finansinių reikalų tvarkymas, dalyvavimas susitikimuose, bylinėjimasis dėl valdų ir pan.

Dr. Saulius G r y b k a u s k a s skaitė pranešimą „Moterys nomenklatūros laiškuose, atsiminimuose ir interviu“, kuriame pabrėžė surinktų šaltinių (interviu su LKP narėmis ir lyderių žmonomis) svarbą, norint suprasti Lietuvos komunistinio elito politinį ir kasdieninį gyvenimą. Pranešėjas pastebėjo, kad, nors moterys dažnai atsidurdavo nomenklatūros vyrų „šešėlyje“, jos taip pat aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime (pvz., LTSR Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoja L. Diržinskaitė, Vilniaus miesto LKP CK antroji sekretorė V. Klikūnienė, Kaišiadorių raj. LKP pirmoji sekretorė J. Greičiuvienė ir kt.). Prisiminta P. Griškevičiaus žmona Sofija ir jos įtaka vyrui priimant sprendimus.

Dr. Juozapas Paškauskas skaitė pranešimą „Mokslininko karjera po disertacijos gynimo: podoktorantūros studijos“. Pristatytos podoktorantūros studijų galimybės, suteikta informacijos apie paraiškų teikimą, finansavimą.

Zarasų krašto gidas Evaldas Dumbravas skaitė pranešimą „Sovietmečio palikimas gidų pasakojimuose Zarasų karšto svečiams“. Jis nuogaštavo, kad nemaža dalis gidų vis dar pasakoja legendas apie Zarasų kraštą, turinčias nedaug bendro su istorija.

Paskutinę vasaros mokyklos dieną pradėjo dokt. Roberto Kazdano pranešimas „Zarasų apskrities savivaldybės XX a. ketvirtojo dešimtmečio problemų rekonstrukcija“. Ironiškai keltas klausimas, ar galima to laiko Zarasus vadinti „Lietuvos Šveicarija“, ar labiau tiktų „Lietuvos Kamčiatkos“ epitetas? Pagrindinė problema, su kuria susidūrė Zarasų savivaldybės valdininkai, buvo susisiekimas. Tad nepriklausomybės laikotarpiu daugiausia rūpintasi kelių būkle, ieškota galimybių Zarasus sujungti geležinkeliu su kitais miestais. Įdomūs planai paversti Zarasus kurortu: statyti vasarnamiai, kurta vasaros ir žiemos sporto infrastruktūra.

Istorijos entuziastė germanistė Simona Burkaitė, skaitydama pranešimą „Zarasai. Stelmužės dvarininkų šeimų istorijos“, dalijosi savo atradimais. Pranešėja pristatė Stelmužės dvaro savininkų istoriją, kurioje išskyrė Kuršo vyriausybės tarybos nario Georgo Fridricho von Folkerzamo veiklą: jo rūpinimasis ne tik dvaru, bet ir savo valstiečiais paneigia sovietmečio pasakojimus apie Stelmužės dvarininko žiaurumą bei legendas apie „vergų bokštą“.

Vasaros mokyklos dalyviams organizuotos dvi išvykos. Pirmiausia Stelmužėje aplankytas Stelmužės ažuolas, bažnyčia, apžiūrėta Stelmužės dvarvietė. Artimoje ateityje Stelmužės dvaro aplinką planuojama sutvarkyti, čia bus įrengti informaciniai stendai, supažindinsiantys su turtinga šios vietos istorija. Antroji išvyka vedė į Daugpilį. Čia prof. dr. Irėna Saleniece pristatė universiteto kūrimosi istoriją ir akcentavo universiteto svarbą daugiakultūriame regione. Svečiai apžiūrėjo unikalų albumą *Terra Mariana 1186–1888*, kuriame pasakojama Livonijos istorija nuo XII a., o Sakytinės istorijos centre susipažino su jo veikla, kaupiama duomenų baze.

Uždarant vasaros mokyklą vyko baigiamoji diskusija-aptarimas. Susirinkusieji pasidžiaugė, kad renginys buvo visapusiškai naudingas. Pristatytos įdomios Lietuvos istorijos temos, dalintasi įžvalgomis, pastebėta, kad per lokalius tyrimus plačiau atsiskleidžia ir valstybės ar platesnio regiono istorija. Gausus vasaros mokyklos dalyvių būrys ir didelis susidomėjimas parodė tokių renginių svarbą ir poreikį bendradarbiauti. Ypač ji buvo naudinga doktorantams (tarp jų ir šių eilučių autoriui), kurie galėjo pasisemti idėjų ir pasidalinti savo atradimais. Lieka viltis, kad tokios vasaros mokyklos bus ir toliau organizuojamos.

Rimantas Bedulskis
(Lietuvos istorijos institutas)